

**JOERNAAL VAN JORIK
(D.J. OPPERMAN)**

Uittreksel uit; *Tydskrif vir Letterkunde* 18,2.
Mei 1980, Verkrygbaar by posbus 1758,
Pretoria, 0001.

Die gedig begin met talle religieuse verwysings wat vir ons darem sê wat ons moet verstaan onder die doel en taak wat deur Manuel aan Jorik opgedra word, soos die verwysings na die *kruis* en die *uur* van verantwoording en van terugkeer. Die gestalte van Manuel self gee godsdienstige inhoud aan die doel, offer en uur van Jorik. Manuel se naam herinner reeds aan Immanuel, ook sy skraal voorkoms, sy hol gesig en bietjie baard, die vyf littekens, en halte 33 waar Jorik aan die einde deur Manuel ingewag wrod. Manuel sê ook immers dat hy "hier eenmaal in die tyd en vlees ook was", en Jorik moet hom ter wille van die doel "soos ek eenmaal, gewillig offer". Jorik se verraad en die dertig silwerlinge (daalders) ter wille waarvan hy die verraad gepleeg het, wys uit na die verhouding Christus Judas. Daar is ook die uitdrukking "brood en bier" en "brood ... gebreek" wat 'n toespeling is op die Laaste Nagmaal. Ook die Sanhedrin verwys na die Christus-figuur. En dan Dabor, die teenhangermaat van Manuel: hy is nie juis duiwels in sy voorkoms en optrede nie maar hy "beduiwel" Jorik tóg deur sy ligsinnigheid en deurdadig dat hy van gans ander kaarte as Manuel praat. Mens kan verstaan dat Opperman Dabor nie te aktief en prominent duiwels wou maak nie, want dan sou dit die persoonlike skuld van Jorik te veel weggeneem het. Die kaart en koffer wat Manuel aan Jorik gee, simboliseer die Christelike riglyne, kodes en tradisies wat mens erf en die verbond waarbinne die Christen gebore word. Teen Manuel se opdragte in pleeg Jorik dan verraad. Die verraad word ook nie baie presies in al sy aspekte omlyn nie, maar dit kom hoofsaaklik daarop neer dat Jorik te veel waarde gaan heg het aan sy tydelike, aardse vaderland en nie getrou gebly het aan sy oorspronklike, ewige vaderland nie; hy het te veel waarde gaan heg aan die nasionale ideale en ideologieë van 'n land wat deur eeu se geskiedenis al vanaf vóór Christus, let wel, ontstaan het, en hy het daarvoor die godsdiens verwaarloos. Hy het hom laat verlei deur dinge soos geld en die materiële, hy het lewe help skend (die oud-soldaat) en wou selfs lewe vernietig ter wille van tydelike nasionale ideale. Hy het hom selfs deur die seksuele laat verlei. Dit alles is vorme van die verraad wat hy gepleeg het in plaas daarvan dat hy hom aan Manuel se opdragte gehou het.

Dus, dit is die simboliese verhaal van 'n mens wat uit die ewige kom, in sonde ontvang en gebore word, al voorgeboortelik skuldig is, dan aan die tydelike aardse t  geheg raak, sekere algemene sondes pleeg en dan weer na die ewige vertrek, nadat hy tot insig gekom het. Die verhaal eindig dus positief. Die duikbootsituasie van die begin is vol geboortebeelde, wat duidelik uitwys na die geboorte van 'n mens, net soos die "moederstad" waar Jorik land. Jorik toon ook sekere jongseuntrekke, bv. as beeswagter en in die wipstellery, en Wiesa, die wyse, is 'n soort opvoedende moeder. Dan het Jorik in 111 'n volwassenheidsfase, bv. die baard ('n eeufesbaard, gekontrasteer met Manuel se baard). En die slot het duidelike sterfbeeld (herfs, sink in die water bv.). Die interpretasie van Jorik wat as spioen van Suid-Afrika kom, wat mens ook wel teenkom, is nie alleen inlegkunde nie maar strook nie met die lewensikliese van die verhaal nie.

Dubbele aard. Jorik praat van sy dubbele aard. Dit slaan, vereenvoudig gestel, op die liggaam en gees, die goeie en die kwade en dergelike. Die dubbelgeaardheid van mens en lewe word in die gedig gestel en in 'n hele aantal sake wat ons teenoor mekaar kan stel, as ons drie dinge onthou: dat die onderskeie en teenoorstaande dinge nie absolute geskeidenhede is nie, dat die dubbelgeaardheid van mens en lewe baie meer gekompliseer is as wat enige rubrisering in dubbele woordpare kan aandui, en dat hierdie dubbelheid nie 'n statiese verhouding is nie maar 'n aktiewe, dinamiese proses. Dié pare lyk dan in hoofsaak so: Manuel-Dabor; ewig-tydelik; godsdienstig-aards; godsdienstig-nasionalisties; heilig-onheilig; geloof-geld; geloof-brein; hart-klier; natuur-masjien; natuur-stad; kultuur-chaos; erns-sorgloosheid; gees-geraamte; stroom-afsluiting; heelal-land/eiland; hemel-wêreld. Die integrasie van hierdie onderskeie dinge met mekaar blyk uit baie kenmerke van die gedig, bv. uit die alliterasie. Die teenoorstaande woorde gees en geraamte word deur resp. Manuel en Dabor kort na mekaar gebruik, maar hulle allitereer en is dus geintegreer deur die klank. Of die een ding word in die ander omgesit: die kinderrympie word deur verskillende stadia 'n oorlogsympie. Die skepe wat sade van 'n volk in hulle bewaar word skepe met oorlogstuig wat lewe vernietig.

Die sintese van die opposisionele dubbele dinge is op die hegte daar waar net  en begrip vir albei gebruik word. Dit wil sê een *woord* het 'n dubbele betekenis of aard, en juis omdat goed en kwaad so intiem geintegreer is met mekaar, is dit so aanneemlik dat Jorik nie duidelik kon onderskei nie. Tweedens, die saamhorigheid van die dinge wat in konflik met mekaar staan, hulle gesentreerdheid in een gedaante, gee aan die epiese gedig 'n dramatiese, dina-

miese krag. Dié dubbelaardige begrippe met hulle Manuel- en Daborkant is hoofsaaklik die volgende: vaderland, skepe, kaart, kryg, verraad, bodem, vervoering, voorbereidheid, verraad, slaap, uur, wrakke, bloed, brood. Soms is daar subtiele onderskeidings: Manuel is skraal en Dabor is dik, dus meer liggaamlik en vleeslik as e.g., wat tog ook “in die vlees” eenmaal op aarde was. Jorik kom uit 'n ewige wêreld maar is later gesteld op 'n eeufesbaard.

Komposisie. Die meeste dubbelaardighede soos die skepe, kaart/e ens. het 'n verloop deur die gedig wat identies is aan Jorik se lewensverloop. Die skip of kaart is aanvanklik godsdienstig betrokke, terwyl Jorik nog onderweg is na Suid-Afrika. Daarna raak hulle aards en onheilig betrokke as Jorik sy nuwe vaderland aangeneem het en die eintlike vaderland tydelik vergeet het. Uiteindelik raak hulle dan weer godsdienstig betrokke as Jorik beseft hy het ontrou geword aan Manuel se opdragte. Hierdie lewensverloop van Jorik en die identiese begrippe — of simboleverloop hou verder intiem verband met die komposisie van die gedig: in I is Jorik op reis na Suid-Afrika; in II ontdek hy Suid-Afrika en vind sy geleidelike toenadering tot die nuwe land plaas deur die “kamera” van sy gees (wat die “verbeelde” visies van I vervang); in III is hy reeds ingeburger, genasionaliseer en gedomiseleer, in die buiteland, weg van die see af waaruit hy kom; in IV vind daar weer geleidelike verwydering plaas; in V neem hy afskeid en verdwyn hy weer in die see waaruit hy gekom het. Boek III vorm dus die wêreldse engtefase in Jorik se lewe. Ons kan die komposisie grafies sô voorstel:

I	II	III	IV	V
wye en botyde- like perspektief	vereniging	engte	verwydering	wye en botyde- like perspektief

Die drie binnehoeke van die gedig, II, III en IV, open en sluit met dieselfde gegewens: II begin met die verwysing na “lank geleë” en die gewaarwording dat alles *aaneenstroom*, en dit eindig weer met die verwysing na “lank geleë” en die gewaarwording, nou, van afsluiting; so word ook III en IV deur dieselfde gegewens geopen en gesluit: III deur die weerlig en IV deur die skepe. Wat die orige twee boeke betref, I en V: as enkadrende boeke sluit hulle bymekaar aan: die begin van I en die einde van V lyk op mekaar, In die groot geheel word die gedig dus gesluit met dieselfde gegewens as waarmee dit begin. Die gedig formuleer die aansluiting van begin en einde mooi as daar aan die einde gesê word ou beelde tuimel terug. Komposisioneel is

Joernaal van Jorik een van die knapste werke in ons ganse letterkunde,

Party van die begrippe en simbole wat aan die begin verskyn, ondergaan in 111 'n aardse vereniging of hulle verdwyn tydelik en keer eers weer aan die einde terug in hulle oorspronklike godsdienstige betrokkenheid.

Een van die belangrikstes wat verdwyn, is die "doel" waarvan Manuel in die begin praat, wat heeltemal vergete raak in 111 en eers teen die einde weer deur Jorik onthou word. Ook die see, die ewigheidsimbool, verdwyn grootliks in 111 en word net in 'n droom onthou.

Begrippe en simbole. Onder die dubbelgangers is die skepe van die belangrikste. Daar is vyf skepepassasies – en let wel dat die skepe verdwyn in 111 (ook reeds in 11, waar die see egter nog genoem word): I, bl. 6 – 10, "Nou dat ... in my bewaar"; 11, bl. 41, "Die Nag"... "my uur"; 111, bl. 49, "Slagskepe" ... "nog groot"; 1V, bl. 53 – 56, die verwysings na skepe wat kom en gaan en die klein duikboot wat Jorik weer kom haal ("Teen middernag ..." "...kom haal"); V, bl. 58, die twee strofes "Sou ek met Kruis ..." en "Hy slaan ..." 'n Analise skepepassasies wys uit hoe die verloop vanaf godsdienstige tot aardse tot weer godsdienstige betrokkenheid plaasvind deur die talle boeiende variante (bv. spook-, frag-, slag-/spookskepe), deur toevoegings, weglatings (vgl. ook die stippels), deur veranderinge van skeepslanding, en deur verandering van vaar-ruimte. Die netwerk van kruisverwysings in die skepepassasies is so kompleks dat dit nie hier uiteengesit kan word nie. (Ek verwys vir 'n uitvoerige behandeling na my blokboek nr. 11 oor *Joernaal van Jorik* (Human en Rousseau).)

Saam met die gedaanteverandering van die skepe gaan die veranderde betekenis van woorde soos *uur*, *wrakke*, *skuldig*, *verraad* en meer. Aanvanklik beteken "uur" iets gunstigs soos aanvang, later beteken dit einde. Net so beteken "wrakke" eers lewegewende historiese agtergrond vir die huidige lewe, later beteken dit ondergang en lewenseinde. Die verraad en skuld is oorspronklik godsdienstig betrokke, in 111 word hulle nasionaal en menslik betrokke en uiteindelik weer godsdienstig betrokke. Die variante in die skepepassasies waaruit die profanering spreek, is soms baie subtiel en lê bv. net in die verandering van hoof- en kleinletter, soos "die Nuwe Diereriem" wat "'n diereriem" word, waarin daar ook 'n verandering is van bepaalde en onbepaalde lidwoord, of daar is 'n verandering van meervoud na enkelvoud of omgekeerd (bodem word bodems). Dit kan ook lê in 'n geringe toevoeging soos die woord "steil" wat op Jorik se latere verwydering van see en hemel dui. Die klein duikboot van die begin simboliseer baarmoeder, maar aan die einde simboliseer dit eerder

doodskis of -huls as gevolg van die genuanseerde tekstuele betekeniswaarde wat woorde in die gedig het.

Die besinning op die kunstenaarskap in V (“Moet ek in die kryg...”) suggereer ook ’n skip, die skip van die kunswerk wat die werklikheid moet inskep en verduursaam.

Deels simboliseer die skepe tydruimtelike kontinuïteit: hulle verbind toe en tans en toekoms; deels simboliseer hulle die komplekse netwerk van die lewe self waarin goed en kwaad integraal verweef is. Derdens is hulle bewegende, dinamiese struktuur-elemente net soos die beelde van wind, see, storm, reën, voël ens. Jorik word deur die spookskepe van die begin bewus van die tydruimtelike kontinuïteit; as die skepe in III verdwyn, verloor Jorik tegelyk hierdie bewussyn en is hy bysiende op die kontemporêre en nabye ingestel (onder Wisa se invloed).

Naas die skepe is die verloop van die kaartsimbool die belangrikste. Dit ontwikkel van waar Manuel in die duikboot die koers op die kaart volg, aan Jorik ’n kaart en koffer gee en waar Dabor sý profane kaartspel met Jorik speel. Die enkel- en meervoudsvorm maak hier weer ’n groot verskil tussen Manuel en Dabor se kaarte, maar dié twee lê soos ander dinge so naby mekaar dat Jorik maklik verwar kon raak. In II word dit reeds profane boek (menslike kennis in plaas van Manuel se koffer) en kaart, en in III onverskillig en wêrelds “foto’s en ’n kaart”, in kombinasie met sambok en handgranaat, wat dit heeltemal vervreemd van Manuel se kaart en koffer. Dit is merkwaardig dat gegewens uit I terugkeer in III (die Manuelgesig en die miskraam) maar sônder die kaart/e. Hierdie verswyging, soos verskeie ander, is betekenisvol. Aan die einde word dit ’n *ou geel* kaart, wat dus deur Jorik vergete en in ongebruik gelaat is, en die koffer word ’n *koffertjie*. Die kaart/e met hulle variante, wisselende kombinasies en verwysings manifesteer soos die skepe die lewensgang van Jorik én die kompleksiteit van die lewe. Saam met die kaart/e moet ook die begrippe “vrou van hartens” en die “aas” gelees word, as kaartterme en as simbole van lokaas wat Jorik gaan weglei van die oorspronklike doel af.

’n Derde belangrike begrip is kryg (met die variante kryger en krygstuie), wat oorspronklik godsdienstig betrokke is, in III ’n erg nasionale begrip word en uiteindelik weer godsdienstig bepaald is. Die ander dubbelgeaarde begrippe en simbole wat hierbo genoem is, volg dieselfde epiese en simboliese weg as die skepe, kaart/e en kryg. Enkele gevalle onder die baie wat nie so maklik waarneembaar is nie, noem ek nog.

Op bl. 22 is daar 'n godsdienstige vervoering, wat in opposisie staan tot die wêreldlike vervoering van die vliegtuigsituasie op bl. 31. Die aarde as voël op bl. 18 staan ook in opposisie tot die aarde en voël (vliegtuig) van bl. 28. Die spieël van die duikboot se uitkykbuis word in III vervang deur die profane spieël waarin Jorik sien hoe Erna haar ontklee, en in V sien Jorik in die kroeg se spieël hoe Dabor weer verskyn – dan is Jorik dus onvoorbereid met sy rug na die waarskuwing van die begin gekeer. Aan die begin sien Jorik die see as “'n ewige eierstok”; in III, met die Erna-episode, sien hy die meerminbeursie wat die haai se eier vang en dink hy aan die swaan se eier. In III het die eier dus 'n spesifiek erotiese betekenis gekry. Die “ewige” word dus weer deur die profane vervang. Die vis is – net soos die eier – 'n eeue-oue Christelike simbool. Aan die begin is die duikboot 'n vis met vinne, kuwe en snoet. Die engelvisse wat Jorik sien na hy geland het, is religieuse herinneringsimbole. In III word dit egter vervang deur die “verengde” goue vissie. Ook die woord “ruk” het 'n hele epiëse geskiedenis, vanaf Jorik se wakker ruk aan die begin tot die beeld van die rukkerige kreefpote aan die einde. *Ruk* staan in verband met in pyn gebore word en sterf en met die mens se drang na lewensvernietiging.

Frases en strofes. Behalwe woorde wat van voor tot agter deur die gedig beweeg, is dit ook met frases die geval, soos die “kom en gaan”, “kom haal”, “lank geleë” ens., en waar daar variante in sulke frases voorkom, hoe skynbaar gering ook al, is hulle veelseggend, soos die “wagsink tot soutwit bene” en “terugsak na soutwit been en silwerlinge”. As die frase “lank geleë” die eerste keer voorkom (in I), is dié *geleë* ten spyte van alle tydsafstand nog vlakby die hede; as dit die tweede keer voorkom aan die einde van II, is dié *geleë* reeds veraf verlede.

Manuel se vermaning aan Jorik “wees voorbereid” word in III deur Jorik geprofaneer as hy mense vertel hoe om 'n bom te maak en sê “wees voorbereid”; ook Jakoos sê dan: “ons wag gereed”. Dis almal variante van ingrypende betekenis. Die merkwaardige beeld aan die einde van die Wiesaverhaal: “En nou ... nou... lê hulle stil; ou vegters in die bruin/komberse van die aarde toegedraai”, is 'n nasionale variant van 'n beeld wat vroeër gebruik is in verband met die “internasionale” Dias “wat ongeëer/in windsels van die suiderwaters slaap” – en die derde variant is waar Jorik in III by Erna slaap “terwyl hy koel wit lakens om hom voel”. 'n Vierde variant is “die grys katakombes” van die stad in IV. Op hierdie wyse word bo-nasionale en nasionale en selfs erotiese strydighede met mekaar geïntegreer. Die “ongeëerde” Dias kry pas sin na Wiesa se “cerbetoon” aan die ou vegters.

Van nog groter omvang as die woorde en frases is die verwante strofegehele en selfs uitgebreide passasies wat deur die gedig loop. Wat die strofes betref: op bl. 11 is daar 'n Daborstrofe ("Gaat jou blikkies") wat met sy "geraamte" radikaal verskil van die Manuelstrofe op bl. 12 met sy "gees" ("Besorg jou ..."), al waarsku albei eendersluitend teen kommer/sorge. Op 15 staan 'n busritstrofe met die gegewens "ruit" en "stroom aanneem"; op bl. 31 staan 'n opposisionele vliegtuigritstrofe wéér met die gegewens "glas" (dit wil sê weer ruit) en "stroom verby", *plus* nou ook "vasgryp" – en lg., ook in sy opposisie tot die woord "los" nêr daarvoor, vertel hoogs intensief hoe gebonde Jorik nou aan die aarde geraak het.

Wat die nog meer uitgebreide vorm van die passasies betref: ek het reeds hierbo die geval van die skepepassies behandel. Daar is nog ander. Aanvanklik ontdek Jorik 'n hele aantal bladsye aaneen (15–18) 'n mikrokosmos wat strek vanaf die see en aarde tot in die hemele (voëls en sterre). In III (27–29) word wéér 'n mikrokosmos oor 'n hele paar bladsye gegee, maar nou omgekeerd en geprofaneer: vanaf die hemelse sterre en voëls tot by die aarde en see.

Op talle maniere is daar 'n opmars van gegewens deur die gedig in kleiner en groter gedaante, met talle kruisverwysings, parallelle, opposisies ens., wat aan *Joernaal van Jorik* 'n tegelyk hegte en dinamiese struktuur gee.

* * *